

- Poznan : Naklad i czcionkami N. Kamińskiego i spółki, 1859. – Т. 2. – 314 s.
20. Majewski W. Ostatnia kampania Czarnieckiego w 1664 r. Okres wiosenny. Cz. 1 / W. Majewski // Studia i materiały do historii wojskowości. – Warszawa, 1969. – Т. 15. – Cz. 2. – S. 61-115.
21. Majewski W. Powstanie kozackie 1664 r. (czerwiec – grudzien) / W. Majewski // Studia i materiały do historii wojskowości. – Warszawa, 1972. – Т. 18. – Cz. 2. – S. 147-199.
22. Pamiętnik Mikołaja Jemiołowskiego, towarzysza lekkiej chorągwi. Ziemiańska województwa Bełzkiego, obejmujący dzieje Polski od roku 1648 do 1679 społecznie porządkiem lat opowiedziane. – Lwów : W drukarni zakładu narodowego Ossolińskich, 1850. – 287 s;
23. Wójcik Z. Traktat andruszowski i jego geneza / Z. Wójcik. – Warszawa : PWN, 1959. – 281 c.

In the article conditions, motion and consequences of the Polish-Russian peaceful negotiations which lasted in summer, are examined in the article – in autumn in 1664 in Durovichakh. The analysis of influence of the Ukrainian factor (a course of military-political events is in Ukraine, consideration actually of the «Ukrainian question» during ambassadorial conventions) is carried out on motion of Polish-Russian diplomatic opposition.

Key words: A thing is the Pospolita, Moscow state, embassy, negotiations, ambassadorial convention, «Ukrainian question».

Отримано: 25.11.2011

УДК 94(477.43/44)«1946–1952»

С. Гальчак

ДІЯЛЬНІСТЬ РАДЯНСЬКИХ РЕПАТРИАЦІЙНИХ МІСІЙ НА ПОЧАТКОВОМУ ЕТАПІ «ХОЛОДНОЇ ВІЙНИ»

У статті аналізується загострення стосунків між СРСР і його колишніми союзниками по антигітлерівській коаліції на початку «холодної війни», труднощі, які виникли в роботі радянських репатріаційних місій у цей період.

Ключові слова: репатріація, репатріаційні місії, «остарбайтери», «холодна війна».

Останнім часом поглибився науковий інтерес вітчизняних дослідників до загалом ще маловивченої теми – долі українських «остарбайтерів», обійденої увагою радянської історіографії. У результаті з'явилися дисертаційні, монографічні дослідження та наукові статті, котрі тією чи іншою мірою висвітлюють дану проблематику. Так, провідний український історик О.Є. Лисенко сфокусував свою увагу на визначенні місця «східних робітників» у соціальній піраміді радянського та пострадянського суспільства. У статті «Проблема «остарбайтерів» як предмет соціальної історії» [8] він наголошує, що «остарбайтери» становлять окрему соціальну групу за своїм походженням, обставинами формування, характером життєдіяльності, ієрархією і субординацією, способами виживання, сприйняттям тогочасних подій та іншими критеріями. Це

дало йому підстави виокремити колишніх «східних робітників» у самостійний тимчасовий соціум.

З'явилась низка публікацій, в яких розповідається про повернення колишніх примусових робітників зі Сходу на батьківщину, труднощі, з якими їм довелося зіткнутися у нелегкій дорозі додому. Про це, зокрема, йдеться у дослідженнях М.П. Куницького [7], О.В. Янковської [12], В. Холодницького [11], Т.В. Пастушенко [9], О.В. Буцько [4-6].

Зокрема, серією публікацій О.В. Буцько чи не першою подала загальну структуру та характеристику діяльності репатріаційних органів в Україні. На широкому полі матеріалів архівів України та Російської Федерації дослідниця показала основні аспекти цієї складної та суперечливої теми: особливості репатріації військовополонених і цивільних осіб, діяльність обласних репатріаційних органів в Україні, правові, соціальні та моральні проблеми репатріантів після повернення на Батьківщину.

Однак загалом в активі українських учених-істориків небагато робіт, в яких висвітлювалася б така малодосліджена сторінка як повернення колишніх «остарбайтерів» на Батьківщину та діяльність репатріаційних місій в умовах «холодної війни», протиборства СРСР і його недавніх союзників по антигітлерівській коаліції.

У пропонованій статті ставиться за мету розкрити діяльність радянських репатріаційних місій на початковому етапі загострення стосунків між переможцями у Другій світовій війні, труднощі, з якими довелося зіткнутись працівникам місій у цей період. Матеріали дослідження можуть бути використані при написанні більш ґрунтовних праць з історії СРСР, України післявоєнного періоду.

Невдовзі після завершення Другої світової війни в світі склалися нові політичні реалії, розпочалася «холодна війна», в умовах якої діяльність репатріаційних комісій, в тому числі і радянської, ускладнюються.

Зокрема, в англійській зоні окупації радянська репатріаційна місія функціонувала з серпня 1945 року. До осені 1946 р. її штаб-квартира розміщувалась у Бад-Ойхенхаузені, а потім – Бад-Зальцфлені. У зоні нараховувалось 20 збірних пунктів для репатріантів.

«Якщо в 1945 – на початку 1946 рр. для відвідання радянськими офіцерами того чи іншого табору Ді Пі [переміщених осіб]... достатнім доказом була наявність там радянських громадян і вчасність подання заявки, то, починаючи з весни 1946 року, і особливо, з 1947 року, ситуація із відвідуванням помітно ускладнилась» [10, с.263]. З того часу візит співробітників репатріаційної місії дозволявся лише за умови, що зустрічі з ними бажали самі переміщені особи (причому останні мали підтвердити свою волю письмово). Уводилась заборона на проведення працівниками місії колективних бесід із потенційними репатріантами.

Фактично заборонявся доступ представників радянської сторони до збірних таборів, як таких. Робота з переміщеними

особами переносилася у спеціально створені приймальні кімнати, більшість яких, причому в усіх провінціях окупаційної зони, згодом була закрита. На пропозиції ж про відкриття нових чи про зміну дислокації існуючих, англійські власті неодмінно відповідали відмовою.

«... Ті ж приймальні кімнати, котрі ще продовжували працювати (станом на вересень 1948 року в провінції Північний Рейн-Вестфалія, наприклад, вони розташовувалися у Детмольді, Варендорфі і Хамборні), були переведені під гласний нагляд поліції, котра обшукувала і реєструвала відвідувачів. Публікувати оголошення в пресі чи повідомляти по радіо про роботу приймальних кімнат теж не дозволялося. Згідно з інструкцією, введеною у вересні 1948 року, робота приймальних кімнат дозволялась не частіше одного разу на тиждень при умові подання точного плану відвідувань не пізніше 25 числа попереднього місяця. З червня 1948 року радянські збірні пункти в Любеку та Брауншвейзі зіткнулись із трудностями не лише транспортного забезпечення, але й продовольчого постачання...» [10, с.264].

У Бад-Зальцуфлені радянські представники перед тим, як відвідати збірний табір для переміщених осіб, були змушені заповнювати й підписувати досить принизливий для них документ:

«Я, ... (прізвище, посада), глава Радянської Місії з репатріації в м. Бад-Зальцуфлені, бажаю відвідати табір для переміщених осіб... (табір, дата) і погоджуюсь з такими умовами для цього відвідання:

1. Я не вимагаю на час мого відвідання будь-якого ескорту для моєї групи.

[...]

5. Я згідний з тим, що моя група буде складатись із 7 чол. (я, офіцер зі штабу, офіцер зв'язку землі Північний Рейн-Вестфалія, 2 перекладачі і 2 водії).

[...]

7. Я даю згоду на те, що мою групу зустрінуть при вході в табір офіційні представники ПВДП та ІРО і проведуть у виділену для моєї групи кімнату, в якій відбуватиметься зустріч із переміщеними особами.

8. Я зобов'язуюсь проводити ці зустрічі в присутності згаданих представників.

[...]

10. Я даю згоду на те, що мою групу проведуть прямо в кімнату... і я не буду відвідувати інших частин табору.

11. Я зобов'язуюсь не давати безпосередньо переміщеним особам ніякої літератури, друкованої чи написаної від руки.

12. Я погоджуюсь, що ні я, ні будь-який інший офіцер із моєї групи не буде розмовляти з будь-якою переміщеною особою поза кімнатою, спеціально виділеною для цієї мети.

13. Я погоджуюсь з тим, що як тільки закінчиться зустріч, моя група йде прямо до машин і покидає табір та його околиці...» [10, с.264–265].

Це далеко не весь перелік перешкод із арсеналу англійської сторони.

Аналогічна картина спостерігалась також в американській зоні окупації, де радянська репатріаційна місія теж функціонувала з серпня 1945 року і де концентрація Ді Пі була найбільшою [13].

Відверті утиски з обмеження діяльності радянської репатріаційної місії, що планомірно посилювалися, почалися з осені 1947 року. Тоді, 12 вересня, директивою директора з цивільних справ американської військової адміністрації бригадного генерала Томаса Г. Гаррольда було введено заборону на доставку переміщеним особам радянськими офіцерами листів із СРСР. Невдовзі, 5 листопада 1947 року, до неї додалась заборона оповіщати Ді Пі, котрі проживали поза таборами, про час і місце їх прийому співробітниками радянської репатріаційної місії. 22 травня 1948 року інший генерал (Губнер – заступник командуючого американськими військами в Німеччині і військового губернатора генерала Л.Д. Клея) заборонив ввезення, продаж та розповсюдження в американській окупаційній зоні друкованої продукції – газет, книг і журналів.

Натомість, було посилено власну пропаганду.

«... Репатріанти зізнавались, що союзники в західній зоні Німеччини їх агітували їхати в Канаду, їм говорили, що сільських мешканців знову загонять у колгоспи, що жінок з дітьми від німців відправлять у Сибір чи Казахстан, що добра робота і освіта для репатріантів на батьківщині будуть проблемою...» [13, с.21].

«... Із 30 червня 1948 року американці закрили для відвідування членам радянської військової місії прикордонні пункти Фульца, Штейнад, Бад-Кісінген, Крайцбург, Кульбах, Бамберг, Нюрнберг і Регенсбург. А в липні – ще більше послаили контроль за листуванням Ді Пі із родичами в СРСР. Віднині листи звітти приймалися лише на посту м. Касселя і вручались адресатам під розписку після цензурної перевірки органами контррозвідки, на що витрачалось не менше 2-х тижнів...» [10, с.266].

Вершиною безпардонності колишнього союзника стало примусове виселення радянської репатріаційної місії із Франкфурта-на-Майні у 1949 р. Тоді «2 березня довкола будинку [місії] була виставлена охорона з наказом нікого не впускати в будинок і нікого звітти не випускати. В самій місії відключили газ, електроенергію і телефон...» [10, с.267].

На фоні цих подій винятком стали хіба що радянсько-французькі стосунки.

Репатріація із самої Франції пройшла досить успішно і фактично завершилась до травня 1947 року. Не було особливих труднощів із поверненням репатріантів також з французької зони окупації Німеччини, де радянська репатріаційна місія стала

працювати з рубежа 1948/1949 рр. Тут теж закривались збірні пункти, які спершу заміняли приймальні кімнати (в Фрайбурзі, Равенсбурзі, Тюбінгені), котрі у свою чергу теж закривались. Але з іншої причини – через досить незначну кількість репатріантів. Проте, не зважаючи на це, а також на окремі звинувачення СРСР у порушенні Францією ялтинських угод та вимог французької сторони прискорити «повернення всіх ельзасців та лотарингців, а також перевезення останків французьких льотчиків із ескадрильї «Нормандія» [10, с.262], радянська репатріаційна місія функціонувала тут найдовше, а сама «французька окупаційна зона довше за інші слугувала каналом репатріації для бажаючих повернутися в СРСР» [10, с.263].

Активно використовуючи її, а також інші канали і можливості, СРСР наполегливо боровся за повернення на Батьківщину своїх колишніх громадян. Причому боровся буквально за кожного зокрема, оскільки не бажав допустити нової (після подій 1917 року) хвилі еміграції, остерегаючись, що неповернені до рідних домівок співвітчизники будуть використані супротивною стороною у підривних чи відверто ворожих цілях.

Колишніх же радянських підданих на початок «холодної війни» залишалось на Заході ще чимало. За неповними оцінками Управління у справах репатріації, «... на 1 березня 1946 року за рубежом... залишалось 314757 чоловік... Більшість [з них] – 374439 чол. ... знаходились на території Західної Німеччини, у тому числі в англійській окупаційній зоні – 104227, в американській – 69447, у французькій – 715 чол. Далі йшли Австрія (53000 чол.), Італія (34829), Швеція (28939), Бельгія (16112), Данія (4101), Франція (1809), Швейцарія (775), Англія (506), територія Палестини (205), Америки (28) і Північної Африки (12), останньою у цьому списку зазначалася Голландія (10 чол.)» [10, с.234].

Що стосується «остарбайтерів»-подолян, то основна їх маса повернулася додому у 1945 – 1946 рр. Станом на 1 січня 1947 р. у рідний край прибуло 89938 [2, арк.3] колишніх мешканців Кам'янець-Подільської області і 48621 – Вінницької [1, арк.1].

Динаміка подальшого повернення на Поділля депортованих гітлерівцями каторжан свідчить, що «холодна війна» різко загальмувала процес репатріації. Так, з 1 січня по 1 липня 1947 р. на Вінниччину не повернувся жоден репатріант [1, арк.33]. Потім майже за рік (з 1 липня 1947 р. по 15 травня 1948 р.) у Вінницьку область прибуло лише вісім [1, арк.58] колишніх «остарбайтерів», а з 15 травня по 1 липня 1948 р. – ще 28 чол. [1, арк.65]. І, нарешті, станом на 1 жовтня 1948 р. в область повернулося загалом 48705 репатріантів [1, арк.71], тобто за три наступних місяці до загальної кількості прибулих додалося всього 48 осіб.

На Кам'янецьчині цифрові показники були порівняно вищими, але і тут спостерігалася тенденція до різкого скорочення кількості прибуваючих в область репатріантів – корінних мешканців краю. Так, за період з 1 січня по 1 вересня 1947 р. додому загалом повернулося 1726 подолян [2, арк.35], тоді як за попередніх оди-

надцять місяців (з 1 лютого 1946 р. по 1 січня 1947 р.) – у десять разів більше...

Отже, початок «холодної війни», як і сама Друга світова війна, вкрай негативно позначились на репатріації радянських громадян із західних окупаційних зон Німеччини та інших країн Західної Європи. Противники СРСР вдались до вчинення різноманітних перешкод у роботі радянських репатріаційних місій. У результаті потік репатріантів в СРСР різко скоротився, у тому числі й тих колишніх примусових робітників рейху, які поверталися в рідне Поділля. З поглибленням конфронтації репатріаційний процес взагалі затягнувся на довгі роки.

У плані подальшого розкриття теми логічним бачиться дослідження наступних етапів повернення колишніх примусових робітників із Сходу на Батьківщину.

Список використаних джерел:

1. Державний архів Вінницької області (далі – ДАВО), Ф. Р – 2700. – Оп. 5. – Спр. 390, 397.
2. Державний архів Хмельницької області, Ф. Р – 338. – Оп. 14. – Спр. 3.
3. Белорусские оstarбайтеры : документи и материалы / сост. Г.Д. Кнацько, В.И. Адамушко и др. : в 3 кн. – Часть 1: Репатриация (1944–1951). – Мн. : НАРБ, 1998. – Кн. 3. – 368 с.
4. Буцько О.В. Репатріація українських громадян (1944–1946) / О.В. Буцько // Сторінки воєнної історії України : зб. статей / Ін-т історії України НАН України. – Вип. 1. – К., 1997. – С.143-158.
5. Буцько О.В. «С возвращеньцем»: судьба украинских граждан, репатриированных на Родину / О.В. Буцько // Сторінки воєнної історії України : зб. наук. праць. – К. : Ін-т історії України НАН України, 1998. – Вип. 2. – С.148 -162.
6. Буцько О.В. Створення і діяльність радянських органів репатріації 1944-1946 / О.В. Буцько // Сторінки воєнної історії України : зб. статей / НАН України. Ін-т історії України. – К., 2005. – Вип. 9. – Ч. 3. – С.206-212.
7. Куницький М.П. Примусова репатріація радянських громадян до СРСР після Другої світової війни (український вектор) : Автореф. дис. ... канд. істор. наук: 07.00.02 / Чернівецький національний ун-т ім. Юрія Федьковича. – Чернівці, 2008. – 20 с.
8. Лисенко О.Є. Проблема «остарбайтерів» як предмет соціальної історії / О.Є. Лисенко // «...То була неволя» : спогади та листи оstarбайтерів / гол. ред. В.А. Смолій ; ред. кол.: О.С. Артемов, С.В. Кульчицький, О.Є. Лисенко та ін. ; упорядн.: Т.В. Пастушенко, М.Ю. Шевченко. – К., 2006. – С.7–14.
9. Пастушенко Т.В. Репатріація українських «остарбайтерів» на Батьківщину: 1944-1947 / Т.В. Пастушенко // II Міжнародний науковий конгрес українських істориків «Українська історична наука на сучасному етапі розвитку». Кам'янець-Подільський, 17-18 вересня 2003 р. : доповіді та повідомлення / Українське Історичне Товариство, Ін-т історії України НАН України, Кам.-Под. держ. ун-т. ; Ред.: Л. Винар, О. Завальнюк. – Кам'янець-Подільський; Київ; Нью-Йорк; Острого: Вид-во НаУОА, 2007. – Т. 4. – С.123-136.
10. Полян П. Жертвы двух диктатур. Остарбайтеры и военнопленные в Третьем Рейхе и их репатриация / П. Полян. – М. : Ваш выбор ЦИРЗ, 1996. – 442 с.

11. Холодницький В. Репатріація: з історії повернення жителів Чернівецької області, вивезених за її межі в роки Другої світової війни / В. Холодницький // II Міжнародний науковий конгрес українських істориків «Українська історична наука на сучасному етапі розвитку». Кам'янець-Подільський, 17–18 вересня 2003 р. : доповіді та повідомлення / Українське Історичне Товариство, Ін-т історії України НАН України, Кам.-Под. держ. ун-т. ; Ред.: А. Винар, О. Завальнюк. – Кам'янець-Подільський; Київ; Нью-Йорк; Острог : Вид-во НАУОА, 2007. – Т. 4. – С.414–425.
12. Янковська О.В. До питання про долю українських репатріантів Великої Вітчизняної війни / О.В. Янковська // Сторінки воєнної історії України : зб. статей / НАН України, Ін-т історії України. – К., 2005. – Вип. 9. – Ч. 3. – С.206-212.
13. Jacobmeyer W. Vom Zwangsarbeiter zum Heimatlosen Auslaender. Die Displaced Persons in Deutschland. 1941–1945. / W. Jacobmeyer Kritische Studien zur Geschicytwissenschaft. – Göttingen : Vandenhoeck u. Ruprecht in Göttingen, 1985. – Bd. 65. – S. 15; 275.

The aggravation of relations between the USSR and the former allies on anti-Hitler coalition at the beginning of «cold war», the difficulties in the work of Soviet repatriation missions during this period are analyzed in this article.

Key words: repatriation, repatriation mission, «ostarbiters», «cold war».

Отримано: 18.09.2011

УДК 94(1:329.17(438:470:477).081

Ю. С. Земський

ПРОТИСТОЯННЯ ПОЛЬСЬКОЇ ТА РОСІЙСЬКОЇ ПОЛІТИЧНИХ ТЕХНОЛОГІЙ В БОРОТЬБІ ЗА УКРАЇНСЬКЕ ПРАВОБЕРЕЖЖЯ ПОЧАТКУ 60-х рр. XIX ст.

Стаття присвячена проблемі пошуку владою Російської імперії нової методики ведення політики в Українському Правобережжі у відповідь на зусилля польських патріотів мобілізувати на свою підтримку українське селянство. Як поляки, так і росіяни застосували технологію націоналізації свідомості простолюду, тобто прагнули нав'язати селянам усвідомлення нібито спорідненості та єдності з польським чи з російським «державно-політичним тілом».

Ключові слова: націоналізація свідомості, патріотизм польський та російський, колонізація, зросійщення.

З приходом до влади Олександра II (після ганебної поразки Російської імперії у Кримській війні) розпочався, як відомо, короткотривалий період ліберальної політики та підготовка реформ. За вказаних обставин, серед громадськості запанували настрої піднесення, ентузіазму, з'явилася віра, що усі проблеми (економічні, соціальні, національні тощо) будуть вирішені зусиллями мудрого реформаторства і т.п. Однак, вже на зламі 50-х – 60-х рр. стало зрозуміло, що самодержавство не бажає рішучого реформування і здійснюватиме лише вимушені поступки задля залагодження найбільш очевидних проблем. В Правобережній Україні нагально-